

lanır. Verrâk'a göre hakimler nebîlerin halefidir ve nübüvvetten sonra geriye, şer'î hususları sağlamaştırmaktan ibaret olan hikmetten başka bir şey kalmamıştır. Hikmetin ilk alâmeti susmak ve gerektiği kadar konuşmaktır. Mârifete erişmek isteyen kimsenin öncelikle nefsini mekvi ve makam hırsından arındırması gerekir. Mârifet-yakın ilişkisi hususunda yine şeyhi gibi imanla yakın arasındaki ilişkiye dikkat çeken Verrâk, Allah'ın akılla değil kalbin dayanağı ve bir nur olan yakın ile bilinebileceğini söyler. Zira kâmil iman ancak yakın ile gerçekleşir.

Semavî kitapların tamamını okuduğu, tasavvufa dair risâleler kaleme aldığı, aynı zamanda divan sahibi bir şair olduğu kaydedilen Verrâk'ın bir eseri *Risâle fi'l-hikme ve't-tasavvuf* adını taşımaktadır. Eski kaynaklarda zikredilmeyen *Kitâbü'l-Âlim ve'l-müte'allim* de (İskenderiye Belediyesi Ktp., nr. B. 1218) ona nisbet edilmektedir. Bu eseri ilk defa Zâhid Keversî neşretmiş (Kahire 1939), ardından Rif'at Fevzî Abdülmuttalib ve Ali Abdülbâsî Mezîd tahkik ederek yayımlamıştır (Kahire 2001).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 60, 256; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 60, 98, 107; Sülemî, *Tabakât*, s. 221; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 350; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 96, 245-246; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 149, 241, 315, 347, 555; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-ş-şafve*, IV, 165; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 549-554; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin: Kur'anî Tasavvufun Esasları* (trc. Ali Ataç v.dğr.), II, 325; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 174; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 91; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 78; Sezgin, *GAS*, I, 646; B. Reinert, "Abû Bakr al-Warrâq", *Elr.*, I, 265-266; Mustafa Can, "Hakîm es-Semerkandî", *DİA*, XV, 193; Gholam-Ali Arya, "Abû Bakr al-Warrâq", *Encyclopaedia Islamica*, London 2008, I, 620-622.

SALİH ÇİFT

VERRÂK, Ebû İsâ

(أبو عيسى الوراق)

Ebû İsâ Muhammed b. Hârûn
b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî
(ö. 247/861)

**İslâm kaynaklarında
Mu'tezilî, Şii veya Maniheist
inançlarıyla ilişkilendirilen
kelâm âlimi.**

Hayatına dair yegâne bilgi, ömrünün büyük kısmını Bağdat'ta geçirdiği ve 247'de (861) Bağdat'ın batı tarafındaki Remle'de hapisteyken öldüğü yolundadır (Mes'ûdî, VII, 236). Hapse atılmasının sebebi İslâm'a

saldırı içeren *Kitâbü'z-Zümürü'd* adlı eserinin kaynaklarda, Verrâk'ın arkadaşı ve talebesi olduğu belirtilen ve onun kadar tartışmalı bir şahsiyet olan İbnü'r-Râvendî yanında kendisine de atfedilmesidir. Rivayette göre dönemin sultanı ikisini de huzuruna çağırması, Verrâk'ı hapse attırması, İbnü'r-Râvendî ise kaçmıştır (Hayyât, s. 136). Hayyât *el-İntişâr*'ında (s. 108), Verrâk'ın bir Mu'tezilî iken sonradan Maniheizm'e geçerek düalizm (seneviyye) doktrinini yaydığından söz etmiş, Mes'ûdî, onu Şiîliğe ve özellikle Zeydiyye'ye dair kitap yazanlar arasında saymıştır (*Mürücü'z-z-zehab*, V, 473-474). İbnü'n-Nedîm eserinde Verrâk'a Mu'tezile âlimleri bölümünde yer vermiş, onun Mu'tezile'ye mensup bulunduğunu, ancak öğretilerinin karışıklığından dolayı düalist diye suçlandığını ve İbnü'r-Râvendî'nin ondan ilim tahsil ettiğini söylemiş (*el-Fihrist*, s. 216), başka bir yerde ise Verrâk'ın müslüman görünerek zındıklığını gizleyen kelâmcılardan olduğunu ifade etmiştir (a.g.e., s. 401). Kâdî Abdülcebbar da birçok müellifin yaptığı gibi Verrâk'ı İbnü'r-Râvendî'yle ilişkilendirmiş ve onun Hz. Peygamber'e hücum eden, peygamberleri yalanlayan zındık ve mühlidler arasında yer aldığını belirtmiştir (*Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve*, s. 128, 129).

Verrâk'ın bu şekilde değerlendirilmesine yol açan düşünceleri, Mâtürîdî'nin *Kitâbü'l-Tevhîd*'inin nübüvvet bahsinde ve bilhassa İbnü'r-Râvendî'nin eleştirileri çerçevesinde ele alınıp tenkit edilmiştir (s. 286-294, 300-313). Buna göre Verrâk, Hz. Muhammed'in nübüvvetine Kur'an'la istidlâlde bulunmaya karşı çıkmıştır. Kur'an'da, bir benzerini meydana getirmeleri hususunda Araplar'a meydan okunmasıyla ilgili olarak Araplar'ın fesahat bakımından birbirlerinden farklı olduklarını, Hz. Peygamber'le savaştıktan Kur'an'a benzer bir eser ortaya koymaya vakit bulamadıklarını, teorik konularda derinleşmedikleri için Kur'an'ın meydan okumasına karşılık veremediklerini söylemiştir. Ayrıca Kur'an'ın haber-i âhâdla nakledildiğini ileri sürmüş, Hz. Peygamber'in Kur'an'da mevcut kıssaların yahudi ve hristiyan kaynaklarından alınmayıp önceki peygamberlere vahiyle bildirildiği gibi kendisine de bildirildiği şeklindeki beyanlarına karşılık olarak, Peygamber'in okuma yazma bilmesinin onun başkalarından duyduklarını ezberlemesine engel teşkil etmeyeceğini iddia etmiştir. Bu düşüncelerin Verrâk'a aidiyeti hususu İslâm âlimlerinin ortak kanaati değildir. Mâtürîdî bunları Verrâk'a atfederken Kâdî Abdülcebbar hem

ona hem de İbnü'r-Râvendî'ye ve başkalarına (*Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve*, s. 128-129), Şirâzî ise doğrudan İbnü'r-Râvendî'ye atfetmiştir. Ancak zikredilen bu düşüncelerin Verrâk'ın adının unutulmasından sonra İbnü'r-Râvendî'ye atfedilmeye başlandığı görüşü daha doğru olmalıdır (*Anti-Christian Polemic*, s. 24-25).

Hakkında ileri sürülen "Şii, Mu'tezilî, zındık, mühlid, Mecûsî, düalist, Maniheist" gibi suçlamalara rağmen Verrâk'tan sonra gelen birçok müellif eserlerinde onu kaynak olarak göstermekten çekinmemişlerdir. Nitekim İmam Eş'arî düalistlerden (*İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, s. 267, 269), Mes'ûdî Zeydiyye'den (*Mürücü'z-z-zehab*, V, 473-474), Abdülkâhîr el-Bağdâdî Hişâmîyye'den (*Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 61, 63), Birûnî yahudi mezheplerinden (*The Chronology*, s. 278-279) ve Şehristânî de *el-Milel ve'n-nihal*'inde Mazdek ve Mani dinlerinden (s. 269, 275-276) bahsederken Verrâk'ın metinlerini kullanmışlardır. Eserlerine yönelik müstakil reddiyelerin yanı sıra ondan iktibaslarla bulunan bazı müellifler de Verrâk'ın Kur'an ve peygamberlik hakkındaki kanaatlerini eleştirmişlerdir. Mâtürîdî'den başka İsmâil b. Ali en-Nevbahtî'nin Verrâk'ın *el-Ğarîbü'l-meşriki* adlı eserine dair reddiyesi ve Kâdî Abdülcebbar'ın *Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve*'sinde onun Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki görüşlerini eleştirmesi bunlar arasında sayılabilir (s. 128-129).

Klasik kaynaklarda Verrâk hakkında ortaya konan bu karmaşık portrenin yanında onunla ilgili modern yaklaşımlara gelince, C. Colpe onun Maniheist olduğuna dair bilgiyi doğru kabul etmiştir. S. Stroumsa da bu hususta Colpe'ü takip ederek Verrâk'ın Maniheizm'i benimsediğine dair kabulü destekleyen üç gerekçe ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi Hayyât'ın *Kitâbü'l-İntişâr*'ında ona sürekli düalist olarak gönderme yapmasıdır. İkincisi, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-Ğarîbü'l-meşriki*'den yaptığı alıntılarda Maniheizm'de âdil olmayan Tanrı'ya izâfeten kullanılan "sefih" ve Maniheist mitte önemli bir şahsiyet olan "Doğulu yabancı" gibi tabirlerin geçmesidir. Üçüncü gerekçe Mâtürîdî'nin Verrâk'tan naklen Maniheist mitlerin doğru bir anlatımını vermiş olmasıdır (*Anti-Christian Polemic*, s. 20-21). Buna karşılık David Thomas, Stroumsa'nın gerekçelerinden yalnızca, Verrâk'ın Hristiyanlık kadar Maniheizm hakkında da derin bilgiye sahip bulunduğunu gösteren gerekçeyi ikna edici bulmuş, ancak bu gerekçenin onun bir Maniheist olduğunu ispatlaya-

VERRÂK, Ebû İsâ

mayacağını söylemiştir. Thomas, Verrâk'la ilgili bu farklı ve olumsuz adlandırmaların muhaliflerinden kaynaklandığını, İslâm'daki yerini kesin biçimde belirlemek mümkün değilse de onun daima Şiîliğe bağlı kaldığını ileri sürmüştür. Thomas'ya göre Verrâk, kendi kitapları yaygınlık kazanmadığı ve klasik kaynaklarda hakkında yalnızca eleştiri ve suçlamalar yer aldığı için bu tür sıfatlarla nitelendirilmiştir (a.g.e., a.y.).

Eserleri. 1. Kitâbü'l-Makâlât. Kaynaklarda (İbnü'n-Nedîm, s. 216; Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 281) genellikle bu adla kaydedilen eseri Verrâk *Maqâlâtü'n-nâs ve ihtilâfühüm* adıyla zikreder (*Anti-Christian Polemic*, s. 23; *el-Makâlât fi'l-İmâme* şeklindeki anılışı için bk. Mes'ûdî, VII, 237). İmâmet ve diğer tartışma konuları çerçevesinde yahudi mezheplerinin görüşlerini, takvimler hususundaki anlaşmazlıkları, hıristiyan ve düalist mezheplerinin görüşlerini içeren bir dinler tarihi kitabıdır. **2. Kitâbü'l-Ğaribi'l-meşriki fi'n-naħv 'ale'l-hayevân** (İbnü'n-Nedîm, s. 216). Hz. Peygamber'e ve İslâm öğretilerine yönelik eleştirileri içerir (Kâdî Abdülcebbar, s. 347). İbnü'r-Râvendî, İmam Mâtürîdî ve Nevbahtî bu kitaba dair metinler kaleme almışlardır. **3. Kitâbü'r-Red 'ale'n-naşârâ el-kebîr** (İbnü'n-Nedîm, s. 216). Yahyâ b. Adî'nin *Tebyînü ğalaṭı Muhammed İbn Hârûn* adlı eserine onu eleştirmek amacıyla yaptığı alıntılar yoluyla günümüze kadar gelen *er-Red 'ale't-teşliş el-cüz'ü'l-evvel min Kitâbi'r-Reddi 'ale's-şelâsi firaḳ mine'n-naşârâ'nin, el-Kebîr*'in metni olduğu söylenmektedir (*Anti-Christian Polemic*, s. 23). Yahyâ b. Adî'nin kitabındaki alıntılardan hareketle D.Thomas tarafından neşredilen ve İngilizce'ye çevrilen metnin tam olup olmadığı konusunda Thomas kitabın tamamına yakınının Yahyâ tarafından iktibas edildiğini kabul eder. Thomas'ya göre eser Abbâsî döneminden bugüne ulaşan, bir müslüman tarafından kaleme alınan, hıristiyan inanç esasları hususunda en doğru ve en ayrıntılı bilgiyi veren bir metindir. Verrâk'ın reddiyesi, orijinal haliyle üç büyük hıristiyan mezhebinin inanç ilkeleriyle teslîs ve hulûle yönelik eleştiriler içermektedir. Mevcut durumuyla Verrâk'ın teslîs tenkidi Nestûrîler, Ya'kübî-monofizitler ve Kadıköycüler-Melkitler'den (Kadıköy Konsili'nin kararlarını kabul ettikleri için Kadıköycüler, kralın taraftarları olduklarını ifade etmek için de Melkitler olarak adlandırılanlar) oluşan üç ana

mezhep tarafından kabul edildiği şekliyle teslîs doktrininin ayrıntılı bir açıklamasını ve müellifin akli deliller çerçevesinde yaptığı eleştiriyi içermektedir (bk. TESLİS).

Verrâk'ın kaynaklarda geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Mecâlis* (Mes'ûdî, VII, 234-235), Hişâm b. Hakem ile Amr b. Ubeyd arasındaki bir tartışmanın kaydıdır; *Mes'ele fi kıdemî ecsâm ma'a işbâtihi'l-a'râz* (Nevbahtî tarafından bu eser için bir reddiye kaleme alınmıştır); *Naḳdû'l-'Osmâniyye* (Câhiz'in Emevîler'in Ali taraftarlarına karşı üstünlüğünü savunan *el-'Osmâniyye* adlı eserine bir reddiye olup Verrâk'a aidiyeti tartışmalıdır, a.g.e., VI, 56); *Kitâbü'z-Zümürüd* (Kâdî Abdülcebbar'a göre bu eserin yazarı Verrâk'tır; ancak Hz. Peygamber'e saldırı içeren eser bazıları tarafından İbnü'r-Râvendî'ye atfedilmiştir, Hayyât, s. 12, ayrıca bk. Kutluer, s. 58-59; eser için İbnü'r-Râvendî'nin *Naḳdû'z-Zümürüd* başlığıyla bir reddiye yazdığı da belirtilmektedir); *Kitâbü'l-Hadeş* (İbnü'n-Nedîm, s. 216); *Kitâbü'l-İmâmeti'l-kebîr* (a.g.e., a.y.; Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 281); *Kitâbü'l-İmâmeti's-şâgîr* (İbnü'n-Nedîm, s. 216; Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 281); *Kitâbü İktişâsi mezâhibi aşhâbi'l-işneyn ve'r-reddi 'aleyhim*; *Kitâbü'r-Red 'ale'n-naşârâ el-evsaṭ*; *Kitâbü'r-Red 'ale'n-naşârâ el-aşgar*; *Kitâbü'r-Red 'ale'l-mecûs*; *Kitâbü'r-Red 'ale'l-yehûd* (bu eserler için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 216); *Kitâbü İhtilâfi's-şif'a*; *Kitâbü'l-Hüküm 'alâ sûreti lem yekün*; *Kitâbü's-Sakîfe* (Ahmed b. Ali en-Necâşî, s. 281).

BİBLİYOGRAFYA :

Anti-Christian Polemic in Early Islam, Ebû İsâ al-Warrâq's "Against Trinity" (nşr. ve trc. D. Thomas), Cambridge 1992, s. 3-30; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 12, 73, 108, 110 vd., 136; Eş'arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri* (trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), İstanbul 2005, s. 267, 269; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 2003, s. 286-294, 300-313; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), V, 473-474; VI, 56; VII, 234-237; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Rızâ Teceddüd), Tahran 1971, s. 216, 401; Kâdî Abdülcebbar, *Teşbitü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1386/1966, s. 128-129, 347; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 61, 63; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâli*, Beyrut 1408/1988, s. 280-281; Birüni, *The Chronology of Ancient Nations* (nşr. ve trc. E. Sachau), London 1879, s. 278-279; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Ahmed Fehmî Muhammed), Beyrut 1413/1992, s. 269, 275-276; İlhan Kutluer, *Akil ve İtikat*, İstanbul 1996, 53-62, 72-74; Ahmet Subhi Furat, "Verrâk", *İA*, XIII, 302-304; S. M. Stern, "Abû İsâ al-Warrâq", *EP* (Fr.), I, 133-134.

FUAT AYDIN

VERRÂK, Ebü'l-Hüseyn

(أبو الحسين الزرق)

Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Hasen)
Muhammed b. Sa'd el-Verrâk
(ö. 320/932'den önce)**İlk sülfillerden.**

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Sülemî ve Abdurrahman-ı Câmî onun Nişâbur'un büyük sülfillerinden olduğunu belirtirken (*Ṭabaḳât*, s. 299; Lâmiî, s. 223) Münâvî kendisini Belhli şeyhler arasında zikreder (*el-Kevâkib*, II, 52). Nişâbur kaynaklı Melâmetiyye hareketinin önemli temsilcilerinden Ebû Osman el-Hirî'nin yanında yetişen Verrâk'ın 320 (932) yılından önce vefat ettiği belirtilmektedir. İbnü'l-Cevzî ise ölüm tarihini 319 olarak kaydeder (*el-Muntaẓam*, VIII, 112-113). Ebü'l-Hüseyn el-Verrâk, nefsin arzularına ve riyakâr davranışlara karşı sürekli mücadele etmeyi, iyilikleri gizlice yaparak ihlâsı gerçekleştirmeyi hedefleyen melâmetî tavırdaki şeyhi Ebû Osman el-Hirî'nin çizgisini takip etmiştir. Onun alçak gönüllülüğü, kötülük yapanlara karşı nefsanî duygularla mukabele etmemeyi, hakaret edenlere hizmetle cevap vermeyi ve ihstanda bulunmayı, bir rızık beklemeden gecelemeyi, ih-san hususunda kardeşine öncelik vermeyi (İsâr) benimsediğini ifade eder (Kuşeyrî, I, 296). Ebû Osman el-Hirî'nin görüşleri Verrâk'ın ondan yaptığı nakillerle günümüze ulaşmıştır. Dini dosdoğru yaşayabilmek için nefsin terbiye edilmesi gerektiğini söyleyen Verrâk nefsin saptırma gücünü şehvetten aldığını kaydeder. Şehvet Allah korkusuyla ortadan kaldırılmalıdır. Nefsin terbiye etmeyenler Allah'ın ih-san ve ikramını göremezler. Dünyalıklarla nefsi teskin etmek mümkün değildir; zira dünyalık sevgisi hırs doğurur, hırs ise insanı helâke götürür. Bu duruma düşmek için insan dünyadan ve haramlardan yüz çevirmelidir. Gözlerini haramdan sakıyan kimsenin diline Allah hikmetli sözler bahşeder; eğer şüpheli şeylere bakmaktan kaçınırsa Allah onun kalbini nurlandırır ve kendisini razı olacağı bir yola yönel-tir.

Ebü'l-Hüseyn el-Verrâk tasavvufun yanı sıra zâhir ilimlerini de tahsil etmiştir. Ona göre en yüce ilim Allah'ı, Allah'ın sıfatlarını ve isimlerini, en faydalı bilgi de Allah'ın emir ve yasaklarını, vaadini ve azabını bilmektir. Allah bir kul için hayır murat ederse onu kendisine yaklaştırır ve zik-